

БЕНЬ Н.В.,
акредитований експерт, ДГЦУ

Ритуальні пам'ятники з декоративного каміння

В даній публікації приведено огляд основних різновидностей ритуальних надгробних пам'яток з декоративного каменю, які використовуються в країнах Західної та Східної Європи, цінові характеристики та матеріали для виготовлення українських пам'яток.

Протягом багатьох тисячоліть існування світових цивілізацій формувалися різні культу вшанування померлих. Але об'єднувало їх одне – для спорудження ритуальних намогильних і культових споруд, пам'ятних знаків тощо використовували найбільш стійкий і витривалий природний матеріал, яким є декоративне каміння. І сьогодні, в добу електронної цивілізації та інформаційного суспільства, декоративне каміння залишається основним матеріалом для створення пам'яток і меморіальних знаків на цвинтарях та в некрополях. Мистецтво їх виробництва є основою каменярського ремесла, в якому велике значення мають стародавні секрети різьблення по каменю, відчуття матеріалу, створення нової художньої форми.

Традиція зведення ритуальних пам'яток сягає своїм корінням у далеке минуле. Починаючи з давніх часів, люди намагалися різними способами позначити місце поховань: встановлювали могильні камені, зводили мавзолеї, піраміди або храми, насипали кургани, садили дерева та ін. Потім, коли суспільство було розділене на стани, статус покійного визначався саме тим, як була прикрашена його могила. Вважалося, що чим більш гідним було його життя, тим на більше він заслуговував після смерті. Звичайно, це не були ті надгробні пам'ятники і плити, до яких ми звикли сьогодні, але традиція оформлення могили існувала. Більш традиційного для нас вигляду надгробні пам'ятники почали набувати близько XVIII століття. Вже тоді для виготовлення могильних плит застосовується декоративне каміння. А ось традиція

нанесення на ритуальних пам'ятниках портретів покійних з'явилася вже за наших часів.

Форма, художня та естетична складові пам'яток і меморіальних знаків з декоративного каміння міцно пов'язані з місцевими традиціями та завжди зазнавали впливу соціокультурних змін. Наприклад, для країн із слов'янською культурою властивим є вертикальне розташування пам'яток. Воно є найбільш поширеним і в Україні. Ця традиція в нашій культурі пояснюється тим, що на могилах з давніх віків переважно ставили хрести, а могильні плити клали значно рідше. Тому вертикальна форма пам'яток є більш характерною (фото 1, 2).

Ще одна визначна особливість при виготовленні ритуальних пам'яток, яка залежить від територіального фактору, – це гравірування портретів померлих осіб на полірованій поверхні виробів. Такі зображення наносяться або вручну художниками-каменярами, або за допомогою спеціальних верстатів з ЧПУ (фото 3). Деякі такі зображення роблять навіть у кольорі.

У країнах Західної Європи для зображення портретів на пам'ятниках, як правило, використовується фотокераміка. У Латвії, наприклад, дуже популярні пам'ятники-стели із обопольних плит, лицьовий бік яких полірований, а інші боки є «горбилем» з необробленими краями. У Польщі та Італії пам'ятники традиційно оздоблюють виробами з бронзи та латуні: літерами, квітами, фігурками янголів і святих покровителів, лампами (фото 4, 5). Виготовляють навіть меморіали з вмонтованим у стелу екраном, на якому при наближен-

Фото 1

ні починається трансляція окремих сцен і миттєвостей з життя померлого.

На останній каменярській виставці в Познані (Польща) були показані сучасні тенденції в галузі виготовлення ритуальних пам'ятників з декоративного каміння – вони мають невеликі розміри, акуратну округлу форму у вигляді серця, яблука тощо із зображеннями янголів, вбудованими або вирізьбленими хрестами, що є характерним для православної і католицької культур. Окремо слід відзначити деякі вироби, виготовлені з особливою майстерністю (фото 6).

У країнах Західної Європи і США повертається мода на спорудження фамільних склепів. Склепи є невеликими спорудами з місцями для поховання декількох осіб, що поєднані родинними зв'язками (фото 7). Біля склепів та звичайних пам'ятників зазвичай встановлюють столи, лави або декоративну огорожу (фото 8).

Гірські породи, які найчастіше використовують для виготовлення пам'ятників

Пам'ятники з декоративного каміння виготовляються з гірських порід, які мають відповідні фізико-механічні і декоративні властивості та є придатними для експлуатації виробів поза приміщенням. Насамперед це граніт та інші гранітоїди, габро, лабрадорит, мармур тощо. Слід розрізнити власне граніти і гранітоїди (умовно до них відносять граносініти, гранодіорити, сієніти, діорити тощо). Дуже часто помилково вважають, що габро – це чорний граніт або чорний мармур. Насправді габро належать до іншого петрографічного типу гірських порід, який не має нічого спільного з гранітом та мармуром.

Фото 2

Граніт – глибинна гірська порода з зернистою структурою. Колір гранітів зумовлений забарвленням зерен польових шпатів, які на дві третини складають ці гірські породи. Граніти мають переважно сірий (від світло- до темно-сірого з різними відтінками), рожевий, помаранчевий, червоний, блакитно-сірий, інколи блакитнувато-зелений колір. Граніти добре шліфуються і поліруються до дзеркального блиску, стійкі до забруднень. На відміну від інших аналогічних матеріалів, граніт має високі показники стійкості до впливу негативних чинників зовнішнього середовища, має низьке водопоглинання, високу морозостійкість і довговічність. Граніт є найбільш поширеним матеріалом у ритуальному секторі каменеобробки. Недаремно його називають «вічним каменем».

Проте в Україні перше місце за обсягами використання для виготовлення ритуальних пам'ятників посідає габро. **Габро** – глибинна гірська порода основного складу, складена переважно олівіном, піроксеном і роговою обманкою. Має чорне або темно-сіре до чорного забарвлення. На деяких родовищах України габро має чорне забарвлення із зеленкуватим відтінком.

Рідше для виготовлення пам'ятників використовують лабрадорити, які також є глибинними гірськими породами основного складу. **Лабрадорити** мають чорне забарвлення і на 90–95 % складені зернами лабрадору. Для них характерна іризація окремих зерен лабрадору в блакитних або зеленкуватих тонах.

Крім того, для виготовлення ритуальних пам'ятників використовують й інші гірські породи: базальт, діабаз, чарнокіт, кварцит, пісковик тощо.

Φοτο 3

Φοτο 4

Φοτο 5

Φοτο 6

Φοτο 7

Φοτο 8

Таблиця 1. Декоративне каміння з українських родовищ, яке найчастіше використовують для виготовлення пам'ятників

	Фізико-механічні властивості	Мінеральний склад
	Габро Букінського родовища Питома вага: 2990 – 3130 кг/м ³ Водопоглинання: 0,02 – 0,12 % Міцність на стиск: 190 – 264 МПа Стираність: 0,65 – 0,78 г/см ²	Піроксен: 25 – 32 % Плагіоклаз: 60 – 70 % Олівін: 3 – 5 % Апатит: 2 % Інші: 2 %
	Граніт Лезниківського родовища Питома вага: 2650 кг/м ³ Водопоглинання: 0,18 % Міцність на стиск: 135 – 260 МПа Міцність при згині: 31 МПа Стираність: 0,24 г/см ²	Мікроклін: 80 % Кварц: 15 % Біотит: 5 % Примітка: рівень природної радіації відповідає 1 класу – усі види будівництва без обмежень
	Граніт Токівського родовища Питома вага: 2700 кг/м ³ Водопоглинання: 0,22 % Міцність на стиск: 95 – 217 МПа Міцність при згині: 18 МПа Стираність: 0,48 г/см ²	Мікроклін: 35 % Плагіоклаз: 35 % Кварц: 25 % Біотит: 4 % Інші: 1 % Примітка: рівень природної радіації відповідає 1 класу – усі види будівництва без обмежень
	Лабрадорит Осниківського родовища Питома вага: 2815 кг/м ³ Водопоглинання: 0,1 % Міцність на стиск: 40,8—89,7 МПа Стираність: 1,5 г/см ²	Плагіоклаз: 70—94 % Піроксен: 15—35 % Олівін: 5—15 % Інші: 0—7 % Примітка: рівень природної радіації відповідає 1 класу – усі види будівництва без обмежень
	Граніт Капустинського родовища Питома вага: 2700 кг/м ³ Водопоглинання: 0,22 % Міцність на стиск: 200 МПа Міцність при згині: 8 МПа Стираність: 0,48 г/см ²	Мікроклін: 50 % Плагіоклаз: 24 % Кварц: 18 % Біотит: 1 % Інші: 1 % Примітка: рівень природної радіації відповідає 1 класу – усі види будівництва без обмежень
	Граніт Межиріцького родовища Питома вага: 2600 кг/м ³ Водопоглинання: 0,5% Міцність на стиск: 150 МПа Стираність: 0,38 г/см ²	Калієвий польовий шпат: 45% Плагіоклаз: 35% Кварц: 15% Біотит: 5% Примітка: рівень природної радіації відповідає 1 класу – усі види будівництва без обмежень
	Гранодіорит Покоствівського родовища Питома вага: 2740 кг/м ³ Водопоглинання: 0,31 % Міцність на стиск: 220 МПа Стираність: 0,64 г/см ²	Мікроклін: 15 – 30 % Плагіоклаз: 35 – 55 % Кварц: 10 – 15 % Біотит: 5 – 15 % Інші: 1 % Примітка: рівень природної радіації відповідає 1 класу – усі види будівництва без обмежень

	Фізико-механічні властивості	Мінеральний склад
	Граніт Маславського родовища Питома вага: 2710 кг/м ³ Водопоглинання: 0,15 % Міцність на стиск: 225 МПа Стіраність: 0,5 г/см ²	Мікроклін-пертит: 35 – 60 % Кварц: 18 – 30 % Біотит: 1 – 6 % Рогова обманка: 1 – 8 % Примітка: рівень природної радіації відповідає 1 класу – усі види будівництва без обмежень
	Граніт Дідковицького родовища Питома вага: 2675 кг/м ³ Водопоглинання: 0,24 % Міцність на стиск: 350 МПа Міцність при згині: 35 МПа Стіраність: 0,3 г/см ²	Мікроклін: 58 % Кварц: 20 % Плагіоклаз: 15 % Біотит: 5 % Інші: 2 % Примітка: рівень природної радіації відповідає 1 класу – усі види будівництва без обмежень
	Граніт Васи́лівського родовища Питома вага: 2680 – 2685 кг/м ³ Водопоглинання: 0,1 – 0,16 % Міцність на стиск: 180 – 210 МПа Стіраність: 0,45 – 0,48 г/см ²	Калієвий польовий шпат: 35 – 55 % Плагіоклаз: 7 – 22 % Кварц: 20 – 27 % Біотит: 10 % Інші: 5 – 10 % Примітка: рівень природної радіації відповідає 1 класу – усі види будівництва без обмежень

Мармур поступається за довговічністю граніту. Проте він більш вишуканий та естетичний. Мармур (*marmor* – блискучий камінь) – унікальний природний матеріал, який відомий людству вже декілька тисячоліть. Багата гама кольорів, міцність, довговічність, вишуканий текстурний малюнок забезпечують широке використання цього каменю для виготовлення ритуальних виробів.

До мармуру в деяких випадках також відносять інші карбонатні породи, які придатні до полірування. Мармури поділяються на дві групи: з однорідною будовою (білі і сірі) та неоднорідною (кольорові). Найбільшу механічну міцність і

довговічність мають дрібнозернисті (розмір зерна від 0,1 до 0,25 мм) і середньозернисті мармури (від 0,25 до 1 мм).

Перевагами мармуру є:

- декоративність;
- можливість полірування і додаткової обробки;
- міцність (межа міцності при стисканні – 25–160 МПа);
- твердість за шкалою Мооса – 3–4;
- довговічність (термін прояву перших ознак руйнування 150–200 років);
- низька пористість (P<5 %);
- низьке водопоглинання (менше 1 %).

Фото 9

Фото 10

Мармур широко використовують для лицювання фасадів та оздоблення інтер'єрів будівель і споруд. З нього виготовляють настінні плити, сходи, підвіконня, стільниці, барні стійки, портали камінів тощо. На фото 9 зображено виставковий стенд відомої італійської фірми «Antolini Luigi», на якому представлено багато різновидів якісно обробленого мармуру з усього світу. На фото 10 зображений стенд з мармуровими полірованими плитами, що дзеркально складені у візерунок «метелик».

Мармур і граніт – втілення скам'янілої вічності. Вони різноманітні за своїми текстурами і відтінками, і тому навіть за деякої схожості ескізів можна виконувати абсолютно різні на вигляд намогильні пам'ятники.

Основні складові частини ритуальних пам'ятників

Основними складовими частинами ритуальних пам'ятників є: стела, підставка (тумба), квітник або намогильна плита.

Стела – (грецьк. *στῆλη*, *stela*) кам'яна або дерев'яна плита з висіченими на ній текстами або зображеннями, яка встановлюється як поховальний або пам'ятний знак. Стела є найважливішою частиною пам'ятника або, інакше кажучи, це, власне, і є пам'ятник. Стелу встановлюють вертикально в голові могили, і на ній, як правило, наносять дані про померлого, його портрет, епітафії тощо. Стели можуть бути оздоблені каменерізними роботами. Форма стел залежить від релігійних вірувань, традицій, моди та статусу замовника пам'ятника. Стелу не варто плутати з обеліском, який є стовпом або конусоподібною колоною.

Підставка (тумба) пам'ятника – необхідний елемент у комплексі монумента, на який устанавлюється стела. Підставка є основою для стели, вона збільшує її висоту і робить форму монументального комплексу більш гармонійною і виразною. Як правило, підставка виконується з того самого матеріалу, що і стела.

Квітник – складовий елемент пам'ятника, який оточує могилу по довжині і ширині. Це бордюр з декоративного каміння, викладений буквою «П». Квітник робить комплекс більш виразним. Внутрішню частину квітника засипають землею і засаджують декоративними рослинами або квітами.

Намогильна плита – горизонтально встановлена плита з декоративного каміння, яка є альтернативою квітнику. Пам'ятники можуть бути прості (з однією намогильною плитою) (фото 11) або складні (з кількома плитами) (фото 15, 16). На рисунку 1 схематично зображено пам'ятник з однією плитою (1) і двома (2).

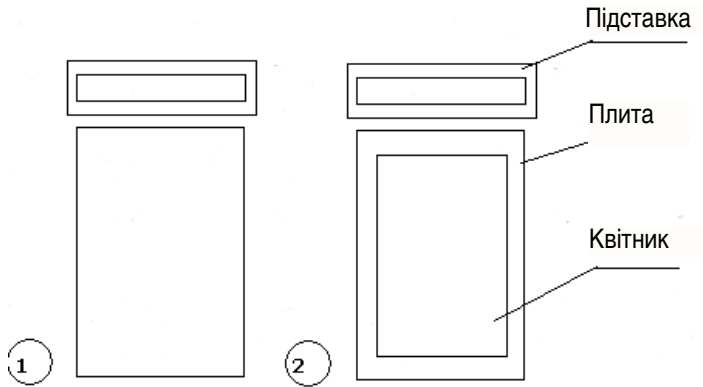

Рисунок 1

Типи ритуальних пам'ятників

Типи ритуальних пам'ятників визначають за формою розташування їх основних складових частин, і вони бувають вертикальні та горизонтальні.

Вертикальні пам'ятники найчастіше встановлюють на місці поховання однієї особи. Рідше ставлять вертикальні пам'ятники для двох і більше осіб. На стелі

Фото 12

Фото 11

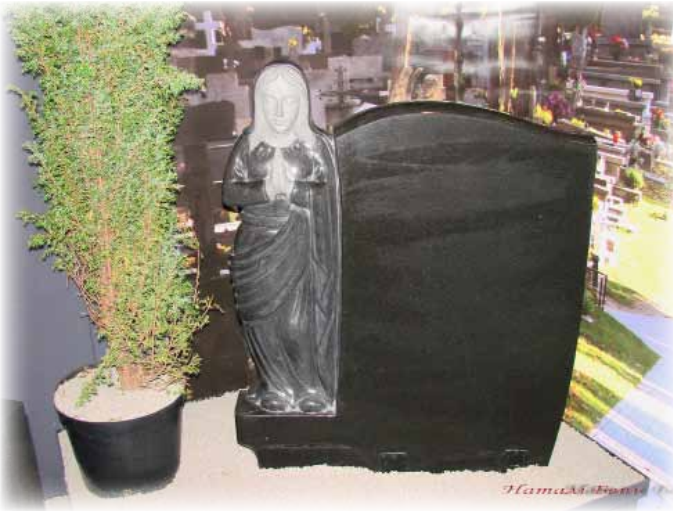

Фото 13

Фото 14

пам'ятника вертикального типу органічно розміщується портрет, прізвище, ім'я та по батькові, а також дати народження і смерті однієї людини. Часто на вертикальному пам'ятнику присутні епітафія і графічні елементи (хрест, півмісяць, троянди, фігури тощо) (фото 12, 13, 14). Пам'ятники вертикального типу характеризуються високими стелами, які є домінуючою частиною монументального комплексу. Як правило, до комплексу таких пам'ятників входить квітник, рідше – намогильна плита.

Горизонтальний пам'ятник устанавлюють переважно на місці поховання двох і більше осіб, іноді – однієї. Стели пам'ятників цього типу є невисокими. Основу такого монумента

становить намогильна плита, розміщена на високому квітнику, що є домінуючою частиною монументального комплексу. Написи, елементи гравірування та різьблення можуть бути нанесені як на стелу, так і на плиту (фото 15, 16).

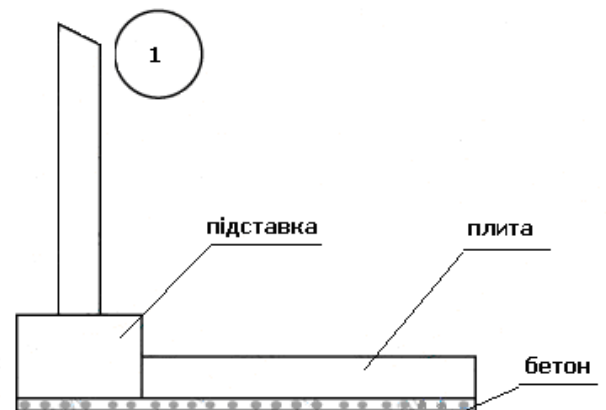
Способи встановлення намогильної плити

За способом встановлення намогильної плити розрізняють такі варіанти:

1. Встановлення могильної плити на подушку з бетону

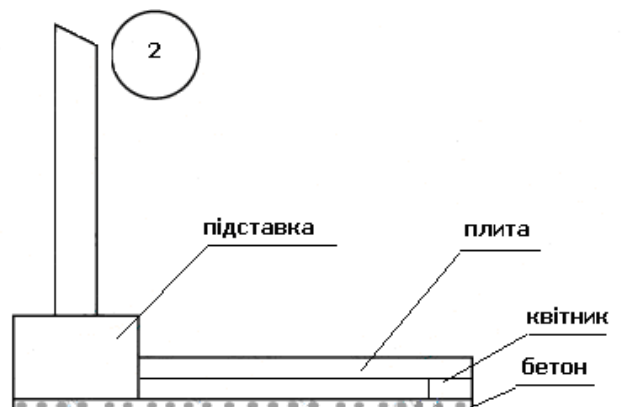
Фото 15

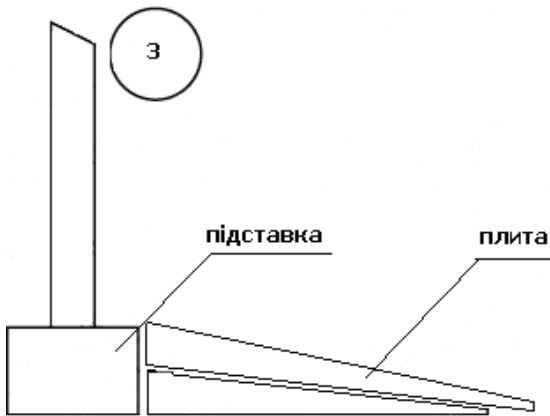
2. Встановлення могильної плити на балки квітника

Фото 16

3. Встановлення могильної плити під кутом

Види оброблювання граней

Обробці граней може підлягати будь-який елемент з комплексу пам'ятника. Розрізняють декілька видів обробки граней (рис. 2)

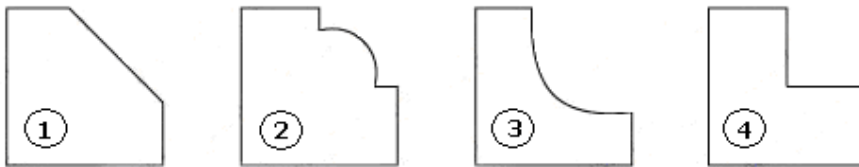

Рисунок 2. 1 – фаска-стрічка; 2 – галтель зовнішня; 3 – галтель внутрішня; 4 – кут

Обробка грані за типом «фаска-стрічка» може бути однакової ширини по всій довжині (рис. 3а) або звужуватися, створюючи так званий «кий» (рис. 3б).

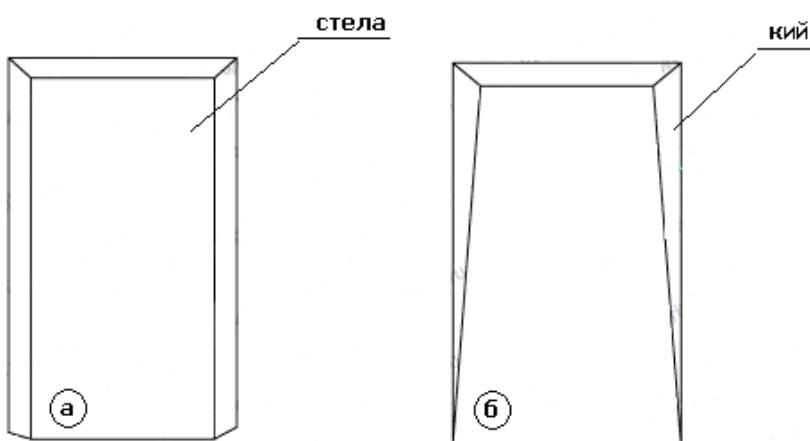

Рисунок 3

Гравіювання портрету і оформлення пам'ятників здебільшого виконується вручну професійними художниками-гравірувальниками, рідше на гравірувальних і фрезерних верстатах.

Для людей, які бажають увічнити пам'ять про своїх близьких і рідних та правильно вибрати необхідні матеріали, надамо кілька порад.

Вибираючи тип монумента, який буде символізувати пам'ять про покійного, звертайте увагу на всі деталі. Важливими є і форма, і колір, і фактура, і розмір каменя. Сучасні технології дозволяють використовувати для виготовлення пам'ятників різні матеріали, але природний камінь задовольнить усі ваші вимоги. Звичайно, важливо, щоб пам'ятник загалом, а також окремі його деталі в ході експлуатації виглядали гідно, не руйнувалися, не втрачали декоративності і були довговічними. Тож потрібно обговорити з фірмою-виробником усі тонкощі й особливості проекту перед тим, як почнуться роботи з виготовлення пам'ятника. Щоб уникнути непорозуміння з майстром, вимагайте створення ескізу та роз'яснення особливостей матеріалів, які ви плануєте використовувати. І лише після того, як усі деталі проекту будуть узгоджені, виробник втілюватиме його в камені. Терміни виготовлення ритуальних пам'ятників залежать, головним чином, від вибору матеріалів. Якщо ви будете замовляти гранітний монумент, то його виготовлення забере від 30 до 40 днів, а якщо йдеться про пам'ятник з полімерного граніту – 15–20 днів. Вар-

тість нескладного пам'ятника з 3-х деталей (стела, підставка, квітник) коштує сьогодні близько 2–3 тис. гривень. Художні роботи розраховуються окремо: нанесення портрета, прізвища, ім'я та по батькові, дати народження і смерті, невеличкої епітафії (вірш або кілька речень), хреста та кількох вирізьблених квітів буде коштувати ще близько 800–1000 гривень.

Є економічні варіанти виготовлення і встановлення ритуальних пам'ятників. Для цього можна зменшити площу полірованої поверхні стели або використати в ролі стели «горбиль» (обрізок краю блока декоративного каміння).

Тумбу можна зробити з бетону і облицювати її гранітною плиткою. Для зменшення вартості монумента можна не встановлювати стелу, а дані про похованого розмістити на плиті, яку вставляють у квітник. Відповідно пам'ятники за індивідуальними замовленнями вимагають нестандартних рішень і коштують дорожче. Ділянку навколо могили можна викласти бруцаткою, поставити гранітний стіл, лаву, зробити декоративну огорожу. Це додаткові витрати, але буде гарно і зручно.

Пам'ятники з гранітної крихти коштують значно дешевше від виготовлених з декоративного каміння, і ціна їх становить до 1000 грн. Але потрібно розуміти,

що гарний і якісний пам'ятник не може коштувати дешево. Якщо робити раз і назавжди – висока якість пам'ятника та його правильне встановлення забезпечить вас від додаткових потрясінь і переживань.